

OBORNI TERÉZ

Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén

A fejedelemség történetéből csekély számban maradtak fenn olyan források, amelyek számszerű adatokkal mutatnák be Erdély pénzügyi helyzetét, a kincstár pontos bevételeit és kiadásait, ezért erre vonatkozóan sok esetben csak becslésekre szorítkozhatott a történeti kutatás.¹ Ráadásul az ilyen típusú fennmaradt jegyzékek általában a Habsburg-hatalom-átvétellel együtt járó pontosabb adminisztrációnak köszönhetően keletkeztek, vagy legalábbis annak köszönhetően maradtak az utókorra. Így volt ez 1552-ben, amikor I. Ferdinánd biztosai járták körbe az erdélyi királyi jövedelemforrásokat, majd a javaslatukra Ferdinánd által kinevezett jövedelemigazgató, Haller Péter készített számszerű kimutatást az Erdélyből várható bevételekről. Haller feljegyzése a *Hofkammerarchiv* kéziratai között élte túl a viharos évszázadokat, és így van ez a most bemutatandó, párját ritkítóan részletes kimutatás esetében is, amelynek ha keletkezése nem is, de fennmaradása szintén összekapcsolható Erdély Habsburg-kézre kerülésének eseményeivel.

A prágai szerződést követően az erdélyi országgyűlés 1598. április 8-án tette le a hűségesküt Rudolf biztosai előtt. Az eskü szövege szerint a rendek elfogadják azt a kormányzati formát, amelyet a király rendel számukra.² Rudolf nevében biztosai gyakorolták a tényleges hatalmat, majd a király a névlegesen kormányzó Mária Krisztierna helyett hamarosan öccsét, Miksa főherceget nevezte ki kormányzóvá. 1598 augusztusában Báthory Zsigmond váratlanul visszatért, az erdélyi országgyűlés vissza is fogadta őt a fejedelmi székbe, 1599 tavaszán azonban ismételten felajánlotta Erdély átadását a császárnak, Prágába küldött követei, Napragi Demeter erdélyi püspök és Bocskai István által. Miközben a követek Prágában tárgyaltak, és megegyezésre is jutottak Rudolfal, Zsigmond ismételten változtatott véleményén: lemondott ugyan, de nem Rudolf, hanem

---

1 Ld. Erdély közjövödelmei 1586-ban. Közli: T. K. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 3(1896) 322–326. Barta Gábor becslése szerint a 16. század utolsó negyedében a fejedelemség fiskális bevételei kb. 300 000 forintot tettek ki. *Barta Gábor*: IV. Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makrai László–Mócsy András. Bp. 1986. (Erdély története három kötetben) 511.

2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (= EOE) I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. (Magyar Történelmi Emlékek), IV. 162.

unokatestvére, Báthory András bíboros javára. Az erdélyi rendek pedig elismerték az új Báthory fejedelmet.³

Ebben a helyzetben Rudolf helyett az általa támogatott Mihály havasalföldi vajda fordult Erdély és Báthory András ellen. A harcban, 1599 októberében a bíboros-fejedelem elesett, és a vajda győztesen vonult be Gyulafehérvárra Rudolf helytartójaként és főgenerálisként. Az országgyűlés elismerte Mihály vajda fejedelemségét, de hamarosan felerősödött az Erdélyen belüli ellenzéke, és Rudolf sem nézte jó szemmel a havasalföldi vajda önállósodási törekvéseit. 1600 őszén Giorgio Basta felső-magyarországi főkapitány támogatásával az erdélyiek kiűzték a vajdát országukból. Ezután rövid időre a rendek kezébe került a hatalom, akik között a vezető szerepet a Habsburg-pártiságáról ismert Csáky István tanácsúr, az ország főkapitánya vitte. Vele szemben lépett föl fejedelemjelöltként Székely Mózes, ám a rendek ismét Báthory Zsigmondot hívták vissza. Báthory visszajövele azonban nem csendesítette le a viharos közviszonyokat, hiszen ezzel a lépésével Basta generális és az elűzött Mihály együttes támadását hívták ki maga ellen. A harcok folytatódtak Erdélyben, mígnem Báthory Zsigmond 1602 nyarán újra úgy döntött, hogy Rudolfnak adja át Erdélyt, immár véglegesen. A király nevében Basta generális, katonai helytartó kormányzott, a rendek részéről Csáky István segítségével. A Habsburg központi kormányzat számára ekkor merült ismét föl a kérdés, hogy hogyan lehetne minél szilárdabban kézben tartani a tartomány igazgatását és miféle pénzügyi-kormányzati átalakításra volna szükség a jövedelmek hatékonyabb adminisztrálásához.

Erdély Habsburg-kézre kerülése után azonnal, még 1598-ban megkezdődött a tartomány kormányzati berendezkedésére, legfőképpen pedig a pénzügyi kormányzat átalakítására vonatkozó tervek kidolgozása.⁴ Az *Udvári Kamará* utasítására ez elsősorban a *Szepesi Kamarára* hárult, amely már 1599-ben véleményt nyilvánított ebben a kérdésben.⁵ A tervezés és a munkálatok viszonylag hosszadalmas voltát mutatja, hogy Mátyás főherceg 1601. szeptember 3-i levelében utasítja a *Magyar Kamarát* a tervezett erdélyi kamara működési körülményeinek kidolgozására.⁶ Napragi Demetert is megkérdezték Erdély új kormányzati berendezkedéséről. A korábban a fejedelmi kancellária élén álló, humanista műveltséggel rendelkező erdélyi püspök szerint kezdetben elég lenne egy jó katoli-

3 Barta G.: i. m. 522–532. Báthory András életének és fejedelemségének legújabb feldolgozása: *Horn Ildikó*: Báthory András. Bp. 2002.

4 Erdély kormányzati berendezkedésének terveiről újabban: *Kruppa Tamás*: Tervek az erdélyi kormányzás megszerzésére 1601–1602-ben. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. *Hadtörténelmi Közlemények* 115(2002) 281–304.

5 *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár 1567–1813. Szerk. Varga János. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak. Kincstári levéltárak 7.) 35–36.

6 „Postquam Dei beneficio Transylvania rursus sub potestate suae Majestatis Caesareae et Regiae redacta, armisque subacta, consultumque a necessarium sit de erigenda ibidem, perinde ac in aliis suae Majestatis provinciis Camera quadam, per quam bona ac proventus illic administrentur.” *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. VI. Acte și scrisori (1600–1601). Publ. Dr. Andrei Veress. București, 1933. 449. Vö. *Kruppa T.*: i. m. 304.: 109. jegyzet.

kus férfiút kijelölni kormányzónak, és a pénzügyek kezelésére majd egy kamarát felállítani Kolozsváron vagy Brassóban.⁷ Rudolf idejében rövid időre sikerült egy kamarai adminisztráció jellegű hivatalt megszervezni Erdélyben.⁸ A munkálatokat és magát az adminisztrációt a bécsi *Udvari Kamara* felügyelte és irányította. Ennek első lépéseként az *Udvari Kamara* tájékozódni kívánt az erdélyi országos jövedelmek, bevételek felől még azelőtt, hogy a létrehozandó kamara pontos felépítését, feladatkörét kijelölték volna.

A jövedelmekről és az erdélyi állapotokról szóló beszámoló elkészítésére a volt kancellárt, Napragi Demetert kérte föl az *Udvari Kamara* elnöke, Wolfgang Unverzagt feltehetően 1602-ben. Napragi 1597-től 1602-ig gyulafehérvári püspök, 1598-tól 1600 áprilisáig pedig erdélyi kancellár volt, s így ezekben az esztendőkből részletes információkkal rendelkezhetett a fejedelemség bevételeiről. A püspök egy ideig, 1599–1600-ban Mihály vajda mellett is kancellári pozíciót töltött be, de valójában nem tudott a bizalmába férkőzni. Napragi 1600 áprilisi lemondása után távozott Erdélyből, az esztendő júliusában Nagykárolyban tartózkodott, decemberben pedig már biztosan Prágában volt.⁹ Ezt követően keletkezhetett az az ismert „Memoriale”, amelyet 1602 körüli időpontra datál az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* ötödik kötetében Szilágyi Sándor.¹⁰ Ez egy a *Hofkammerarchiv*-ban, az erdélyi ügyiratok között ma is megtalálható elbeszélő jellegű leírás Erdély népeiről, adózási szokásaikról, a fiskális bevételekről és azok defektusairól, tehát lényegében véve az erdélyi gazdaság helyzetéről. A jelentést azonban Napragi csak emlékezetére hagyatkozva készítette el, ahogyan a szöveghez tartozó, Unverzagtnak írt kísérőlevélben mentegeti is magát. A „Memoriale” készítésének idején és helyén – ahogy írja – nem álltak rendelkezésére a gyulafehérvári fejedelmi levéltár regestrumai és urbáriumai, amelyekről azt gondolja, hogy magyarországi könyvtárban is van még néhány darab. Ebből arra következtethetünk, hogy valamikor prágai tartózkodása idején, talán még 1600-ban, vagy a következő évben írta meg a feljegyzést az *Udvari Kamara* elnöke számára. Az is valószínűsíthető, hogy az 1600-as távozása előtti évekből vihette magával erdélyi kincstári regestrumokat, feljegyzéseket, amelyeket azután jelentéséhez csatolva bemutatathatott az *Udvari Kamaránál*.¹¹

7 Napragi véleménye (1602) Erdély jövőbeni kormányzati berendezkedéséről: EOE V. 172–174.

8 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Bp. 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) 426–433.

9 *Jenei Ferenc*: Az utolsó humanista főpap: Napragi Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69(1965) 142–143.

10 A Napragi által készített „Memoriale” eredetije: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Hofkammerarchiv (= HKA) Siebenbürgische Urkunden Kameralverhandlungen r. N° 1. fol. 276–287. Egy rövidített másolata megtalálható: Magyar Országos Levéltár (= MOL) Magyar Kamara Archivuma Acta Transylvanica E 149 Fasc. 5. N° 67. fol. 120–124. Kiadva: EOE V. 162–175.

11 „Plenius et verius informaretur Maiestas Sua per me, si regista seu urbanae prae manibus haberemus, quae in Transylvania plurima inveniuntur, et etiam in Bibliotheca mea puto me habere nonnulla. Haec ego scripsi, ut mihi occurrerunt et quo in statu Transylvania meo tempore fuit.” EOE V. 174–175.

Emellett a feljegyzés mellett található az *Udvari Kamara* levéltárában egy másik, az erdélyi fejedelmi kincstár éves bevételeit részletesen ismertető kimutatás is „Brevis ratio proventuum Regni Transylvaniae” címmel.¹² Az iraton korabeli kéztől csak az „1602 körül” feljegyzés olvasható, de a külzeten ugyanazok a sorok szerepelnek kísérőlevélként, mint amelyek az említett „Memoriale” esetében ismertek.¹³

Mielőtt a kimutatás adatait ismertetném, az irat datálására teszek kísérletet. Erre vonatkozóan eligazítást nyújt, hogy Thorda István, Zlattari Mátyás és Fehér Márton neve található a jegyzék végén aláíróként. Zlattariról tudjuk, hogy a nagyobb kancelláriai írnoksága után (1583–1592) kincstári számvevő lett 1594-ben, 1596-ban és 1600-ban, legalábbis ezekből az évekből talált rá vonatkozó adatokat Trócsányi Zsolt.¹⁴ Thorda István szintén kincstári számvevő volt 1595–1598 között.¹⁵ Már ennyiből is gyanítható, hogy valamikor 1600 előtt készülhetett a kimutatás. Ezekon az adatokon kívül a datáláshoz felhasználhatjuk még a feljegyzés elején lévő információt arra vonatkozóan, hogy az erdélyi arany- és ezüstbányákat egy bizonyos „Muraldus doktor” bérelte.¹⁶ A legújabb hazai bányászattörténeti összefoglaló őt Hans Muralként említi, megjegyezve, hogy 1597-ben ő bérelte Nagybányát, előtte Herberstein Felicián 1597-ig, majd 1597–1598-ban már maga Nagybánya városa, 1601-től pedig Gerhard Lissibona.¹⁷ Ezek az adatok az újabb kutatások fényében némileg módosításra szorulnak.

Herberstein Felicián, akinek már Báthory István uralkodása idejében komoly szerepe volt az erdélyi bányászat terén, 1590. december 21-én bekövetkezett haláláig bérelte a nagybányai bányákat. Elhunytá után legidősebb fia, Ray-

12 ÖStA FHKA HKA Siebenbürgische Urkunden r. N° 1. fol. 2–9. (Tévesen 1546-ra datálva.) A jegyzéknek egy 1770-ben készült másolata, amelynek hitelességét az Udvari Kamara akkori titkára és registratora, Johann Baptist Cronberg igazolta, megtalálható MOL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak F 563 Időrendi vegyes iratok 1602 jelzet alatt is.

13 EOE V. 173–174.

14 *Trócsányi Zsolt: Erdély központi igazgatása 1540–1690.* Bp. 1980. 201., 332–333.

15 I. h.

16 Muraldus doctor személyéről keveset tudunk. Az erdélyi Királyi Könyvekben található bejegyzés szerint a fejedelem 1589. ápr. 9-i utasításában Váradra helyezi Muraltus János orvosdoktor, és éves fizetéséül 200 forintot rendel, amelyet Egri Gergely váradi provisorának kell kifizetnie. MOL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F1 Libri Regii IV. köt. 409. 1605-ből egy birtokadomány kapcsán megtudjuk, hogy Muraldus néhai zalatnai prefektus özvegye Vidffy Zsuzsanna él már csak ekkor Erdélyben. MOL F1 Libri Regii VII. köt. 35–37. fol. Személyével kapcsolatban további kérdéseket vet föl, hogy vajon azonos lehet-e azzal a Giulio Cesare Muraldo-val, aki az Udvari Kamarához írott keltetetlen (1603?) olasz nyelvű levelében az erdélyi bányaugyekben járatosnak mondja magát. ÖStA FHKA HKA Anhang Gemischter Faszikel Siebenbürgen r. N° 92. fol. 110–111. (A levél mellett 1604-ből részletes jelentések találhatók az erdélyi arany- és ezüstbányászatról. Uo. fol. 68–104.) Napragi Demeter „Memoriale”-jában is említi őt, mint nagybányai és zalatnai bányabérlőt, ezért is meglepő, hogy a Nagybánya történetét tárgyaló művek nem tesznek róla említést.

17 *Dr. Zsámboki László: A korszak bányászatának története.* In: *A magyar bányászat évezredes története.* I. Szerk. Dr. h. c. dr. Faller Gusztáv–Dr. Kun Béla–Dr. Zsámboki László. Bp. 1997. 191.; *Szellemly Géza: Nagybányának és vidékének fémbányászata.* Nagybányán, 1894. 15.

mund vette át a bérletet, akivel 1591 tavaszán újabb, hat évre szóló szerződést kötött a fejedelem. Raymund azonban még 1591 őszén meghalt tüdőbetegségben, így a szerződést Herberstein Felicián második fia, Friedrich vette át, ő felügyelte a bányákat és a pénzverdét üzlettársával, Fabio Gengával, akivel 1597 nyarán pénzügyi vitája támadt, és ezt követően Báthory Zsigmond már nem hosszabbította meg vele a bérleti szerződést.¹⁸ 1601 nyarán, amikor Báthory Zsigmond újból visszatért Erdélybe, Herberstein Friedrich és testvére, Felix visszakapta tőle a kapnikbányai bérletet.¹⁹ Mivel tudomásunk van arról, hogy egy bizonyos Herberstein Felicián/Felix 1605-ben veszítette életét, így feltehetjük, hogy Lissibona Gerhard talán csak ezt követően kaphatta meg a bányák bérletét.²⁰

Magam egyelőre azt feltételezem, hogy Muraldus doktor bérletének mindenképpen tovább kellett tartania, mint a fentebb, a bányászattörténeti összefoglalóban jelzett nem is egészen egy esztendő, ami egyébként is gyanút keltően rövid időszaknak tűnik. 1598 tavaszán, az Erdély átvételére küldött biztosok egyike, Szuhay István váci püspök, a *Szepesi Kamara* prefektusa (elnöke) Kassá-

18 A Genga családtagok, közelebről Fabio erdélyi szerepére ld. *Kruppa Tamás*: Erdély és a Szent-zék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez. Fabio Genga római tárgyalásai 1594-ben és 1596-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 117(2004) 1167–1193. A Herberstein és Fabio Genga közötti nézeteltérést említi: Spinelli prágai nuncius Cinzio Aldobrandininek írt levelében, Prága, 1597. jún. 15. *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. V. Acte și scrisori (1596–1599). Publ. Dr. Andrei Veress. București, 1932. 70–72. Herberstein Felicián életére: *Bobory Dóra*: Felician von Herberstein (1540–1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján. *Lymbus*. Magyarisztudományi Forrásközlemények 2005. 5–26. Herberstein Felicián erdélyi tevékenységének rekonstruálásában Rausch Petra pécsi egyetemi hallgató volt segítségemre, amit ezúton is megköszönök.

19 *Kruppa T.*: Erdély és a Szentzék i. m. 1192.

20 Herberstein Felicián/Felix-re: *Bobory D.*: i. m. 6–7. Lissibona nagybányai bérletével kapcsolatban szintén tisztázatlan a helyzet: Szellemy Géza 1894-es művében – a forráshely megjelölése nélkül – közölt adata, miszerint Lissibona már 1601-ben megérkezett volna Nagybányára és átvette volna az ottani bányászat vezetését, végigfut a későbbi szakirodalomban. *Szellemy G.*: i. m. 15. Az őt követő szakirodalomból a teljesség igénye nélkül: *Bradofka Frigyes*: A kereszthegyi m. k. bányamű. In: A nagybányai m. k. bányai igazgatósági kerület monográfiája. Szerk. Woditska István. Nagybánya, 1896. 38. Szmik Antal év meghatározása nélkül írja, hogy a Herbersteinnek után Lissibona vette át Felsőbánya bérletét, de 1607-ből való az első biztos adata. *Szmik Antal*: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához. Bp. 1906. 50. Az újabb irodalomból: Balogh Béla és Oszóczki Kálmán azt valószínűsítik, hogy az 1590-es évek végén és még 1600-ban is Herberstein Felicián fiai (Sigmund és Friedrich) a bérlelők. Lissibonáról az első adatot 1604-ből hozzák. *Balogh Béla–Oszóczki Kálmán*: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Miskolc–Rudabánya, 2001. 19–20. Soós Ferenc Szellemyre hivatkozva azt írja, hogy Lissibona 1600 augusztusában érkezett Nagybányára, ahol felvásárolta Friedrich Herberstein birtokait és adósságait, valamint átvette a bányákat. *Soós Ferenc*: Gerard Lisbona kamaraispán Nagybányán a XVII. század elején. *Numizmatikai Közlöny* 98–99(1999–2000) 127–130. Mindebből az következik, hogy újabb források előkerüléséig nem tudhatjuk biztosan, Lissibona mikor és kitől vette át a nagybányai és felsőbányai bányákat. Lissibona 1608-ban birtokadományt kap Báthory Gábor-tól. MOL Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak F1 Libri Regii 8. köt. 2–3. fol. (Későbbi erdélyi szereplése már jobban adatolható, ennek ismertetése azonban itt nem szükséges.)

ról keltezett levelében azt írja, hogy Muraldus doktor nem csekély összegért vette bérbe Nagybányát, amelynek a jövedelmei meglehetősen szétziláltak.²¹ Erre a bérbevételre minden bizonnyal 1597-ben, az esztendő őszén kerülhetett sor, feltehetően miután a Herbersteinekkel kötött szerződés lejárt. Napragi Demeter „Memoriale”-jában is említi a doktort: „az én időmben – írja Nagybányára és Zalatnára utalva – ezeket a bányákat Muraldus doktor bérletben művelte, és ha jól emlékszem, évente 60 000 aranyforintot fizetett, körülbelül”.²² Mint látni fogjuk a későbbiekben, majdnem jól emlékezett. Muraldus doktor bérleti szerződése talán egészen Herberstein Friedrich visszatértéig, 1601-ig tarthatott, bár erre vonatkozóan még további források felkutatása szükséges. Mindazonáltal annyi bizonyos, hogy a fentebbi adatok összevetéséből leginkább az valószínűsíthető, hogy az alábbiakban közlendő kimutatás az erdélyi fejedelmi kincstár 1598. évi adatait tartalmazza.

1. táblázat

Erdély kincstári jövedelmei (1598)

Jövedelmi ágak	Befolyt összeg	Természetbeni jövedelem
1. Arany- és ezüsbányák bérlete	50 000 Ft	
2. Aranybeváltás bérlete	5 000 Ft	
3. Nagybánya és Felsőbánya városok bevételeinek bérlete	800 Ft	
4. Réz- és vasbányák bérlete		70 mázsa réz 200 mázsa vas
5. Csíki vasbányák		300 mázsa vas
6. Fiskális várak	31 600 Ft	
7. Sóbányák	31 000 Ft	
8. Harmincad	25 800 Ft	
9. Contributio	21 600 Ft	
10. Székely jobbágyok és libertinusok	900 Ft	
11. Szászok contribúciója Census S. Martini	20 000 Ft 7 500 Ft	
12. Huszadbérletek a szász városoktól	1 558 Ft	
13. Szász egyháztól		+ 47 márka ezüst és 978 db vert arany
14. Tizedbérletekből	15 478 Ft 75 d	
Összesen (a jegyzék végösszege):	219 036 Ft 75 d	

21 Szuhay István levele, Kassa, 1598. márc. 24. „Muraldo homo perditissimus, seditiois Bathorianae deposita non parva summa in arendam recepit Nagy-Bannya, praecipuique proventus dissipati sunt”. EOE IV. 149.

22 „Colebat has fodinas meo tempore in arenda doctor Muraldus et solvebat singulis annis, si bene memini, sexaginta milia aureorum ducatorum iusti ponderis (circiter)”. Napragi itt „az én időm” alatt a kancellárságának idejét érti, tehát az 1598 áprilisa–1600 áprilisa közötti időszakot. EOE V. 169.

Ezt támasztja alá a szövegnek az a bejegyzése is, amelyben azt írják, hogy Csanád várát csak nemrégiben foglalták vissza a törököktől. Erre 1597. október 9–12. között került sor, amikor is Borbély György lippai kapitány vezetésével Aradot, Fellakot, Csanádot sikerült visszavenni.²³

Kimutatásunk szerint a fejedelemség jövedelmei összesen 219 036 forint 75 dénárt tettek ki, amihez járult még 978 darab vert arany és 47 márka ezüst. A feljegyzés végén, a kiadási tételek felsorolása után szerepel még egy 41 600 forintos összeg, amelyről azt írják, hogy ez a magyar nemesség és szászok által legutóbbi ősszel felajánlott contributio.²⁴ Az 1. táblázatban közölt összegeket jövedelemtípusonként sorszámoztam, a forrásban hozzájuk fűzött szöveges magyarázatokat és részletesebb információkat a számok sorrendjében ismertetem.

1–3. A legtöbb bevételt a 17. század elején a zalatnai, kapniki és nagybányai arany- és ezüsbányák bérbeadásából szerezte a fejedelmi kincstár: ezeket a bányákat a jegyzék szerint Muraldus doktor bérelte évi 50 000 forintért. Ugyancsak ő bérelte az aranybeváltást évi 5000 forintért, valamint Nagybánya és Felsőbánya városok jövedelmeit, amelyekért évi 800 forintot fizetett.

4–5. A belényesi rézbányákat Georg Wagen von Wagensperg bérelte és évente 70 mázsa megmunkálatlan rezet adott érte. Az itteni vasbányák bérleti díjaként ugyanő 200 mázsa vasat adott be a fejedelmi kincstárba.²⁵ A csíki vasbányákból semmilyen biztos jövedelem nem várható – folytatják a jegyzék készítői –, de a székely szabadságok visszaadása előtt 300 mázsa vas vagy annál is több volt a bevétel, most azonban csak a fejedelmi konyha szükségleteire szednek az árendátorok köztük évente bárány- és kecsketizedet.²⁶

6. A fiskális tulajdonban lévő várak és a hozzájuk tartozó uradalmak 31 600 forint bevételt hoztak az alábbi megoszlásban:

- Kővárból 7000 forint;
- Husztnak nincs jövedelme;
- Somlyóból 4500 forint;
- Szamosújvárból 1000 forint;
- Váradról 6000 forint;
- Borosjenőről a hozzá tartozó harminccaddal együtt 2600 forint;
- Világosvártól 1000 forint, de nyugalmasabb időben több szokott lenni;
- Lugos és Karánsebesről 2500 forint, néha több;

23 Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 279

24 Ez az adat nem segítette a kimutatás datálását, ugyanis korszak országgyűlésein felajánlott contribúciók részösszegei nem összevethetők az itt feljegyzett, a kincstárba befolyt összeggel.

25 Wagen személyére szintén utal Napragi „Memoriale”-ja: a belényesi és a székely réz- és vasbányákat a fejedelem szükségletére művelték. Wagen bérelte néhány ezerért. „Coluntur ad usum necessitatem principis. Arendabat Wogen aliquot millibus.” EOE V. 170. Lissibona Gerhard vállalkozótársaként említi a 17. század első éveiben. *Soós F.*: i. m. 129.

26 A mázsa (centenarium) értéke: 1 mázsa = 55,58 kg a 16. század végéig, majd 56,12 kg a 17. század elejétől, a bécsi rendszer szerint. Az erdélyi mértékrendszer csak a 17. század végére alakult ki, így azt még nem használhatjuk itt. Ld. *Dr. Kun Béla*: A bányászattal kapcsolatos mértékek és átszámításuk. In: A magyar bányászat évezredes története. I. i. m. 659.

– Gyulafehérvár vára az alvinci castellummal és az algyógyi kúriával együtt 1000 forintot hoz, de ezt az összeget, csakúgy, mint az itteni szászoktól és a vár körüli tizedekből befolyó összeget teljes egészében a vár szükségleteire és az itt szolgálatot teljesítők fizetésére szokták fordítani, jegyezték föl a számvevők.

– Lippa vára ebben az időben semmilyen biztos jövedelemmel nem rendelkezett, hiszen a hozzá tartozó birtokrészeket a törökök és tatárok többször is fel dúlták. Solymos, Tótváradja és Kapronca tartozékairól az ottani provisorok ügyességének és igyekezetének köszönhetően 4000 forintot szedtek be.

– Déva és Zsidóvár – bár most Jósika István szedi be a jövedelmeit és ezek az ő birtokai, mégis hozzáteszük, hogy kb. 3000 forintot hoz – jegyezték föl a készítőik.²⁷

– A székelység várainak, Várhegynek és Udvarhelynek jövedelmei a várak kapitányainak kezében voltak, a várak eltartására. A jegyzék készítői hozzáteszik, hogy ez esetben is, ahogyan a többi vár esetében is, az volt a szokás, hogy a felsorolt jövedelmek nagyobb részét az illető vár építkezéseire és más szükségleteire fordítják, ezért a várak kapitányai rendelkeznek a bevételek fölött.

– Csanád várát a törököktől csak most foglalták vissza, semmilyen biztos jövedelme nincs, és a környék pusztulása miatt a tartozékairól sem lehet semmit beszélni, tudjuk meg a kimutatásból.²⁸

7. A sóbányák 31 000 forintot jövedelmeztek. A feljegyzés részletesen taglalja az egyes bányák jövedelmeit, leszámítva a fejedelem által deputált sójövedelmeket és a bányák költségeit, a következőkben:

– a dési sókamarából a bevétel 4000 forint vagy több is lehet;

– a tordai, kolozsi és vízaknai sókamarákból, valamint a váradjai sóportusból, ha leszámítjuk a szekereknek és a sóhajósoknak adott kedvezményeket, a bányák költségein felül az ország nyugalmasabb állapotában 16 000 forint vagy annál is több marad;

– a széki sókamarából 1000 forint;

– a székelyföldi sóbányákból, amelyek most teljes egészében a deputálások számára vannak lefoglalva, kb. 2000 forintra rúghat a bevétel, sőt néha több is;

– a máramarosi sóbányákból 8000 forint, vagy néha több is várható. A máramarosi sóbányák jövedelmének nagyobb részét Huszt várának költségeire, azaz az ottani katonák fizetésére szokták fordítani, mivel a várnak más jövedelme nincs.

8. A harmincadhelyekről összesen 25 800 forint bevételt könyvelhetett el a kincstár az alábbi részletezésben:

– Zsombor és filiája Hídalmás: itt abban az időben, mielőtt a rendek megtiltották volna a marhák magyarországi részekre vitelét, a bevétel 4000 forint vagy annál több is szokott lenni, de most a tilalom miatt, leszámítva a harmincados és szolgálai fizetését, csak 600 forint a bevétel.

27 Jósika István erdélyi kancellárt (1594–1598) 1598. ápr. elején fogatta el a fejedelem, fosztotta meg kancellári hivatalától, és aug. végén fejeztette le.

28 Ld. a 23. jegyzetet.

- Dés és filiája Retteg 600 forint;
- Hunyad 1000 forint;
- Váradja, Zavar (?) és Jófő 2500 forint;
- Nagybánya 400 forint;
- Zilah és filiái 1500 forint;
- Várad és filiája Belényes 5000 forint, sőt néha több;
- Székelyhíd és filiája Tasnád 2000 forint;
- Debrecen 7000 forint, néha több is szokott lenni;
- Bajom 1000 forint;
- Lippa 2000 forint, különösképpen akkor, ha a celleristák hajózását a Maroson nem akadályozza semmi;
- Karánsebes és filiái Lugos, Valkán és Zajkány most a zavaros időkben kb. 1200 forintot jövedelmeznek, de az ország nyugalmasabb állapotában ötezer forintra vagy többre is fölemelkedik.

9. A contributióból összesen 21 600 forint került a kincstárba. Jegyzékünk szerint a hét erdélyi vármegyében 11 852 porta adózott, ezek a 99 dénáros adót fizették, míg a székely székelyekben és a Partiumban, a törökök által elfoglalt területek nélkül, összesen 9905 portával számoltak, ez utóbbiak egy forintot fizettek. Nincsenek azonban ide beleszámítva Lippa, Solymos, Tótváradja, Facset, Arad, Bokcsa, Versec, Csanád, Világosvár és Jenő a törököktől újonnan idecsatolt részei, amelyeket még nem róttak meg. A kimutatás készítői megjegyzik, hogy a legutóbbi fehérvári országgyűlés ismételten megerősítette azokat a korábbi törvényeket, amelyek értelmében a contributio fizetése alól mentesülnek az elhagyott és elpusztult porták.

10. A székely libertinusok censusa 500 forint. A kévepénz (*pecunia capetiarum*) és a jugalium vagyis járompénz, amit a székely jobbágyoktól szednek az árendátorok, tudniillik azoktól, akik még nem kapták vissza szabadságaikat, évi 400 forintot tesz ki.

11–13. A kimutatás szerint a 16. század végén a szász universitas 20 000 forintot fizetett a szokásos contributio fejében, a Szent Márton-napi censusból pedig 7500 forint volt a bevétel. Brassó városa a huszad bérletéért 2000 forintot fizetett és még 200 forinttal járult hozzá Töröcsvár fenntartásához. Szeben városa ugyancsak a huszadbérletért 1000 forintot, Beszterce pedig 158 forintot fizetett. A szász egyházak a census cathedraticus fejében Mária megtisztulása ünnepén, Szent Mihály, Szent Márton és Szent Miklós napján összesen évi 47 márka ezüstöt és 978 darab vert aranyat adtak, amelyet a fejedelem teljes egészében a kolozsvári jezsuita kollégium felhasználására rendelt.

14. Az erdélyi tizedek bérletéből 15 478 forint és 75 dénár érkezett be a kincstárba. Ez az összeg azonban nagymértékben csökkenhet, akár tízezer forinttal is, jegyezte meg az összeírás készítője, egyrészt azért, mert a lengyel király (Báthory István) és más fejedelmek is igen sok felmentést adtak a tizedbérlet alól, másrészt a Gyulafehérvárhoz tartozó tizedek be nem fizetése miatt. Itt jegyzik meg a kimutatás készítői, hogy a fejedelem a kolozsvári jezsuita szeminárium és a gyulafehérvári kollégium számára pénzbeli juttatásként általában évi

2400 forintot ad; ezenkívül a tizedárendátoroknak, a gyulafehérvári és kolozsmonostori requisitoroknak és más személyeknek összesen évi 1000 forintot.

Itt jegyzik meg azt is, hogy a szász papoknak járó quartát (a szász papságnak a tizedből járó negyedrészt) Besztercén, Nagysink, Kőhalom, Újegyház, Nagyszeben, Medgyes, Szerdahely, Szászsebes székekben őfelsége (Báthory István) bérletbe szokta vetetni a szász egyház papjaitól, amelyből azonban most semmilyen biztos jövedelem nem várható, mert Zsigmond fejedelem különféle familiá-

risainak adományozta el azokat.²⁹ Általában azonban kb. 6000 forintnyi bevétel származik ebből, amelyet élelemre szoktak fordítani.³⁰

A fentebbi adatok áttekintése után annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a 16. század közepéhez képest a jövedelmek nemcsak megduplázódtak, de sok tekintetben át is strukturálódtak. A *contributio* és a szászok adójának összege nem változott, lényegében ugyanúgy húszezer forint körül mozgott. A Szent Márton-napi census is ugyanannyi maradt. Viszont új bevételi forrásként megjelent az időközben kialakult fiskális birtokhálózatból származó összeg, valamint megjelent a bevételek között a harmincadvám. Emellett a korábban fontos huszadbérletek elvesztették jelentőségüket. A legjelentősebb változások a só- és nemesfémányászat terén következtek be. A század közepén leromlott állapotú sóbányákat újra művelés alá fogták, és az innen származó bevételek igen jelentős, a fiskális birtokok jövedelmével azonos összeget hoztak a kincstárba. Bár a bányákat a kincstár nem tartotta saját művelésében, a legnagyobb pénzüsszeget így is e forrásból szerezhette. Az összjövedelmek több mint egynegyedét az arany- és ezüsbányák, valamint az aranybeváltás bérbeadása hozta. Az erdélyi gazdaság növekvő pénzügyi ereje részben ennek tulajdonítható, hiszen a 16. század utolsó éveinek bevételei összességükben jóval többet mutatnak, mint a század közepén beszédett nem egészen 100 ezer forint.³¹ Szuhay István, a *Szepesi Kamará* elnöke rendkívül lehangolóan nyilatkozik az erdélyi kincstári jövedelmek állapotáról 1598-ban, amikor is azt írja, hogy a kincstár igen erős hiányokkal küzd, kimerült, és ezzel most nem lehet mit tenni, pénzmozgás alig van, sok katona fizetetlen, hadiszerekben is hiány mutatkozik.³² Ha mindennek ellenére ennyi bevételt tudtak elszámolni a kincstári számvevők, akkor igencsak helytállónak tűnik Barta Gábor véleménye, aki a 16. század végére, békésebb, nyugalmasabb időkben – amelyeket igen sokszor emlegetnek a kimutatást készítőik is – 300 000 forintra becsülte a fejedelemség fiskális bevételeit.³³

Jegyzékünk részletesen ismerteti a fejedelmi kincstár kiadásait is a feltételezett 1598. évből. Ezek összesen 246 888 forint 25 dénár-ra rúgtak a feljegyzés szerint. Ennek az összegnek közel 90 százalékát fordították a fejedelemség váraiban

29 1591-ben Báthory Zsigmond eladományozta a szász papi quartát. 1591. nov.: 4. tc. EOE III. 387. Ezt a rendelkezést majd csak az 1599. márc.: 12. tc. semmisíti meg, amennyiben visszaadja a *fiscus*nak a szászok dézsmáját. EOE IV. 271.

30 Az erdélyi tizedszedésnek a szekularizáció (1556) utáni sajátosságaira, benne a szászöldi tizedek különleges helyére ld. *Jakó Zsigmond*: Adatok a tized fejedelemségkori adminisztrációjához. Kolozsvár, 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.); *Csizmádia Andor*: A tized Erdélyben. In: Jogtörténeti tanulmányok. IV. Szerk. dr. Csizmádia Andor. Bp. 1980. 43–58.; *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. 2005. 82–91. passim.

31 Vö. *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552–1556. Bp. 2002. (Fons Könyvek I.) 111–112. skk.

32 Szuhay István levele a császárhoz, 1598. ápr. 8. „Que ad fiscum attinet, ea vehementer avisa et distributa sunt. At nunc de his agere non licet. Commeatu vix ullus. Pulverum, globorum, machinarum ingens defectus. Milites plurimi insoluti.” EOE IV. 153.

33 Ld. az 1. jegyzetet.

állomásozó katonák zsoldjára az alábbi megoszlásban. (A kimutatás adatait a rövidebb szöveges magyarázatokkal együtt teljes egészükben befoglaltam a következő táblázatba.)

2. táblázat

Erdély kincstári kifizetései (1598)

Kiadási tételek	Részletezve	Kifizetett összeg (évi)
A fiscus adószedői által felfogadott különféle szervitorok szolgálataira	Negyedévente: 4350 ft	17 400 ft
A gyulafehérvári hadiszertár és fegyverek őrzőinek és más ottani mestereknek	Havonta: 267 ft	3204 ft
Lippához küldött udvari lovasoknak összesen 2175 lóra, a személyek fizetésével együtt	Negyedévente: 8378 ft 25 d	Ez tizenegy hónapra számolva: 92 160 ft 75 d
Lippán a Márkházi János alatt szolgáló 44 lovasnak	Havonta: 75 ft 50 d	Ez tizenegy hónapra számolva: 1930 ft 50 d
Jenői várban szolgáló 350 lovasnak	Havonta: személyenként 3 ft 50 d, azaz havonta összesen 474 ft 50 d ³⁴	8970 ft
A kb. 750 főnyi pretoriánus gyalogságnak, kapitányaikkal és századosaikkal, a lippai gyalogsággal együtt	Havonta: 2654 ft	31 848 ft
A Jenőn szolgáló 300 főnyi gyalogságnak, századosaikkal	Havonta: 972 ft	11 664 ft
A Fellakon szolgáló 25 főnyi gyalogosnak	Havonta: 86 ft	1032 ft
A Lippán szolgáló 40 skót és német gyalogosnak	Havonta: 200 ft	2400 ft
A váradi fizetőmester elszámolása szerint:		
Lovasoknak:		
Váradon lévő 613 lovasnak, valamint a Sarkad és Bajom castellumokban lévő 103 lovasnak	Negyedévente: 500 ft	20 000 ft
A Jenő várában lévő 121 lovasnak	Negyedévente: 1000 ft	4000 Ft
Az említett helyeken szolgáló lovasoknak a váradi provisor a vár jövedelmeiből ad egy lóra számolva évi: ³⁵		10 kéve gabonát, 10 bárányt, 10 köből bort

³⁴ Itt feltehetőleg a havonta személyenként fizetett összeget tévesztették el.

³⁵ Az előbbi két rovatban feltüntetett lovasokat angaristáknak, azaz negyedévente fizetett katonáknak nevezi a kimutatás.

A többi, Várad körüli kisebb várban és castellumban lévő összesen 451 főnyi lovasnak	Részletezve: Várad 129 lovas Bajom 24 lovas Körösszeg (Csáky István alatt) 50 lovas, (Csáky Gergely és Máté alatt) 73 lovas Zsáka 100 lovas Székelyhíd 70 lovas Szalonta 15 lovas A fentieknek személyenként havonta: 3 ft 50 d, összesen havonta: 1630 ft 50 d ³⁶	19 362 ft
A Jenőn szolgáló 107 lovasnak ³⁷	Havonta: 374 ft 50 d	4495 ft
Gyalogosoknak:		
Várad öt bástyáján és a várkapunál szolgáló kb. 250 gyalogosnak, a zászlótartóknak, trombitásoknak	Havonta: 800 ft	9600 ft
A Jenőn szolgáló 200 gyalogosnak (azon a 300 főn felül, akiket a kincstár fizet)	Havonta: 646 ft	7752 ft
A Várad körüli castellumokban szolgáló 312 gyalogosnak, (némelyek havi 2 ft-ot, mások 3 ft-ot kapnak közülük) a századosokkal, hadnagyokkal, zászlóvivőkkel és trombitásokkal együtt	Részletezve: Bajom 50 fő Sarkad 80 fő Zsáka 60 fő Körösszeg 40 fő Szalonta 20 fő Hencida 22 fő Belényes 40 fő	10 800 ft
A fentiekén kívül a fejedelemség váraiban még összesen 1500 lovas és 1500 gyalogos szolgál, akiknek fizetését a rendek által e célra kijelölt adószedők fizetik	A következő várakban: Lippa Lugos Karánsébes Fellak Csanád Bulcs Arad Világosvár	
A tizedárendátorok, gyulafehérvári és kolozsmonostori requisitorok és más személyek fizetéségre		1000 ft
A kolozsvári jezsuita szemináriumnak és a fehérvári jezsuita kollégiumnak		2400 ft
A rézöntőknek minden mázsa réz feldolgozásáért két forint jár (ennek összege nincs föltüntetve)		
Összesen (a jegyzék végösszege):		246 888 ft 25 d

36 A számítás pontatlan, ugyanis amennyiben havi 3,5 forinttal számolunk személyenként, az havonta 1575 forintot tesz ki. Ez évente 18 900 forint lenne.

37 A fentebbi két rovatban feltüntetett katonákat sallaristáknak vagy stipendiariusoknak nevezik a jegyzék készítői.

TERÉZ OBORNI

TREASURY INCOME AND EXPENDITURE IN TRANSYLVANIA
IN THE LATE SIXTEENTH CENTURY.

Very few sources on the history of the Principality of Transylvania provide us with numerical data about Transylvania's financial circumstances, including exact figures for treasury incomes and expenditures. For this reason, researchers have often been limited to making mere estimates. Among the manuscripts of the Hofkammerarchiv, one document to have survived the tempests of history is an exceptionally detailed report that forms the subject of this paper and whose survival may also be linked with the events surrounding Transylvania's falling into Habsburg possession (1598–1604). Wolfgang Unverzagt, chairman of the Court Chamber, asked Demeter Napragi, the former chancellor, to compile a report on incomes and the state of affairs in Transylvania. (The request was probably made in 1602.) Napragi was Bishop of Gyulafehérvár from 1597 until 1602 and Chancellor of Transylvania from 1598 until April 1600, and so he must have been well informed about the Principality's incomes in these years. Napragi's "Memoriale" is well-known; it was published in the fifth volume of *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Transylvanian Parliamentary Memories). In addition to this record, the Hofkammerarchiv also contains another report, "Brevis ratio proventuum Regni Transylvaniae", with detailed information – without year dates – on treasury incomes in the Principality. The report appears to have been drawn up in 1598, and it shows that total incomes in the Principality amounted to 219,036 florins and 75 dinars, plus 978 pieces of coined gold and 47 silver marks. At the end of the report, after the list of expenditure items, there is an additional sum of 41,600 florins and a note indicating that this was the *contributio* offered by the Hungarian nobles and the Saxons the previous autumn.

Based on the data in the record, the conclusion is drawn that since the mid-sixteenth century, incomes had not only doubled but had also been restructured in many respects. The *contributio* and the taxes payable by the Saxons had not changed; they still amounted to roughly 20,000 florins. The St Martin's Day census had also stayed the same. A new source of revenue, however, was an amount stemming from the fiscal (treasury) estates that had been established in the intervening years. A further novelty was the *tricesima*, a tax levied on foreign trade. The *vigesima*, which had previously been an important tax, was now of less significance. Substantial changes had occurred in the field of the mining of salt and precious metals. The salt mines, which had been in a rather neglected state at mid-century, were now producing at higher levels, and so revenues were higher too – at a similar level to incomes from the fiscal estates. Although the mines were not run by the treasury itself, nevertheless they still represented the largest source of treasury income. More than a quarter of total income came from the leasing of the gold and silver mines and of bullion exchange. This accounts in part for the increasing fiscal strength of Transylvania's economy, for treasury income in the final years of the century was considerably higher than it had been at mid-century when revenue amounted to just 100,000 florins. Even so, István Szuhay, chairman of the Szepes Chamber, appears to have been rather dispirited about the state of treasury incomes in Transylvania. In 1598, he wrote that the treasury was struggling with large deficits and was exhausted, and nothing could be done, since inflows were scarce, many soldiers remained unpaid, and there was also a shortage of war materials. If despite all this the treasury accountants could account for this amount of income, then Gábor Barta's opinion seems to be correct, for at the end of the sixteenth century Barta estimated that in more peaceful times – a fact also mentioned by the compilers of the report – the fiscal income of the Principality had stood at 300,000 florins. The report under examination provides detailed figures for treasury expenditure in the Principality in 1598. It shows that total expenditure amounted to 246,888 florins and 25 dinars. Almost 90 percent of this sum was spent on salaries paid to soldiers in the fortresses of the Principality.